

Salmerullen fra Qumran – et pseudepigraff Davidskrift

Bodil Ejrnæs

Indledning

Den righoldige pseudepigrafe litteratur, der opstod i århundrederne omkring vor tidsregnings begyndelse, afspejler ikke blot stor interesse, men også dyb veneration for mange af de gammeltestamentlige skikkelser, både dem, der spiller en central rolle i det gammeltestamentlige univers, og dem, der indtager en mere perifer plads. Det sidste gælder fx Enok og Baruk, som i sammenligning med andre skikkelser ikke påkalder sig nogen voldsom opmærksomhed i Det Gamle Testamente, men som i den pseudepigrafe litteratur optræder som ophavs-mænd til flere værker, Enok til 1 og 2 Enoksbog og Baruk til Baruksapokalypterne og Resten af Baruks Ord.

Blandt de store skikkelser fra Det Gamle Testamente, der har leveret stof til den pseudepigrafe litteratur, kan nævnes Abraham, Moses, Josef og Esajas, om hvem pseudepigraferne har en hel del mere at fortælle end de bibelske skrifter. Om Esajas véd pseudepigraferne fx at berette, at han led martyrdøden ved at blive gennemsavet (Esajas' Martyrium); om Moses, at han før sin død indviede Josva i, hvordan Israels skæbne ville forme sig helt frem til tidernes ende (Moses' Himmelfart); om Abraham, at han, mens han og familien endnu opholdt sig i Ur, kæmpede bravt mod kaldæernes afgudsdyrkelse og brændte deres afgudshus ned (Jubilæerbogen); om Josef berettes indgående om hans ægteskab med den egyptiske præstedatter Asenat.¹ De bibelske skikkelser får således tilført nye facetter og deres livshistorier nye detaljer, der enten udfylder de huller, fortællingerne i Bibelen af og til indeholder, eller som nuancerer og korrigerer de personer og begivenheder, der berettes om.

I denne sammenhæng er der en påfaldende ringe interesse for David, og det til trods for, at han er en af Det Gamle Testaments helt store skikkelser. Således er ingen af de skrifter, der rubriceres som pseudepigrafer, tillagt David, og heller ikke i den del af pseudepigraferne, der omfatter legenderne, testamentelitteraturen og den apokalyptiske litteratur, spiller han nogen nævneværdig rolle.²

Salmerullen fra hule 11 i Qumran

Denne situation ændrede sig imidlertid, da man fandt Dødehavsrullerne i midten af forrige århundrede. Blandt rullerne i hule 11 var der et omfattende manuskript med salmer, som kendes fra Salmernes Bog i Det Gamle Testamente. Det har betegnelsen 11QPs^a/11Q5 og er det største af de mange manuskripter fra Qumranhulerne, der indeholder bibelske salmer. Det blev fundet i 1956 og udgivet af James A. Sanders som bind 4 af serien *Discoveries in the Judaean Desert of Jordan* i 1965; siden er der udgivet en stor mængde sekundærlitteratur om det (fx Sanders 1967; Flint 1997; Dahmen 2003). Manuskriptet dateres til første halvdel af 1. årh. e. Kr. og består af en sammenhængende rulle med 28 beskrevne kolonner; den sidste kolonne i rullen er ubeskrevet. Nogle fragmenter, der blev fundet i samme hule, indeholder rester af yderligere nogle kolonner med salmer, og de menes at have udgjort begyndelsen af manuskriptet. De bevarede dele af manuskriptet omfatter i alt (dele af) 39 af de gammeltestamentlige salmer, og ud fra den gængse rekonstruktion har Sl 101 stået som den første.³

Der er markante forskelle mellem Salmerullen fra hule 11 og den udgave af Salmernes Bog, som vi kender fra den senere masoretiske tekst. Således omfatter Qumranmanuskriptet kun salmer fra sidste del af Salmernes Bog, der kan forekomme tekstvarianter i de enkelte salmer, ligesom der i nogle tilfælde er afvigelser i overskrifterne, og rækkefølgen af salmerne er en anden end i Det Gamle Testamente. Fx er størstedelen af gruppen af valfartssange (Sl 120-134) placeret før Sl 119. Dertil kommer, at der foruden de bibelske salmer indgår en række andre tekster; de står ikke samlet, men er placeret mellem dem, der kendes fra den masoretiske tekst til Salmernes Bog. Nogle af disse digte var kendt fra andre sammenhænge også før fundet af Salmerullen. Det drejer sig om *Davids Sidste Ord* fra 2 Sam 23 og om et digt fra Siraks Bog (Sir 51), i det følgende kaldet *Sirakdigtet*,⁴ som man hidtil havde kendt i Septuagintas græske version og Peshittas syriske version, men også – siden fundet af et hebraisk middelalderhåndskrift til Siraks Bog i 1897 – i en hebraisk version. Desuden optræder der nogle salmer, som man før fundet af Dødehavsrullerne havde kendt på syrisk eller græsk, nemlig dels *Sl 151 A og B*, som findes både i Septuagintas og i Peshittas version af Salmernes Bog,⁵ og dels *Sl 154 og 155*, som optræder i Peshitta; med fundet af Salmerullen kom disse salmer nu for en dag i deres hebraiske form. Men Salmerullen indeholder også kompositioner, som man ikke havde kendt før Qumranfundet. Det drejer sig om tre poetiske tekster, *Bøn om Udfrielse*, *Henvendelse til Zion* og *Hymne til Skaberens*, samt en prosatekst, *Davids Kompositioner*.⁶

Salmerullen fra hule 11 adskiller sig altså på flere punkter fra den senere, masoretiske udgave, og den har været vigtig i diskussionen om den bibelske salmebogs tilblivelse, komposition og redaktion. I manuskriptets godt halvtredsårige forskningshistorie har der været fremsat forskellige hypoteser om relationen mellem de to udgaver af Salmernes Bog. Man har diskuteret, om Salmerullen fra Qumran kunne repræsentere en alternativ udgave af Salmernes Bog, som var udbredt inden for Qumranbevægelsen, eller om forskellene kunne tilskrives, at Salmernes Bog, i hvert fald sidste del af den, endnu ikke havde fundet sin endelige form. Der har også været gættet på, at den var et uddrag af den 'egentlige' salmebog (Flint 1997:202-227).

David i Salmerullen

Der er imidlertid én ting, man har været enig om at fremhæve: David har en mere central og synlig plads i Salmerullen end i den bibelske salmebog. Det har været iagttaget fra første færd (Sanders 1965:92; 1967:157-158), og det understreges i en hvilken som helst præsentation af denne Dødehavsrulle. Det skyldes ikke, at væsentligt flere salmer end i den masoretiske tekst er forsynet med overskriften *ldwj*d, ("af David"); det gælder kun to salmer, nemlig Sl 104 og 123, mens der på den anden side er et enkelt tilfælde, Sl 144, hvor angivelsen forekommer i den masoretiske tekst, men mangler i Salmerullen. Hvad der derimod giver dette skrift en særlig davidisk profil, er dets struktur og – ikke mindst – dets slutning. Her er der blandt de kompositioner, som ikke indgår i den gammeltestamentlige salmebog, nogle, der skiller sig ud i kraft af deres selvbiografiske/biografiske karakter.⁷ Tilsammen udgør de et lille stykke Davidbiografi, der indgår i samlingen af salmer. Det drejer sig først og fremmest om fire enheder: Davids Sidste Ord, Davids Kompositioner, Sl 151 A og 151 B. Tilsammen leverer de en form for forfatterportræt, hvori David fremhæves (eller fremhæver sig selv) for en række positive egenskaber og bedrifter.

Det er dette portræt, jeg i det følgende vil se nærmere på. Men ud over de fire tekster, som man normalt har fokuseret på, vil jeg inddrage endnu to tekster, som også kan læses som del af Davidbiografien, nemlig Sirakdigtet og Henvendelse til Zion. De står i forlængelse af hinanden i kol. 21-22 og har en række fællestræk, hvad form og indhold angår. Og akkurat som de fire ovenfor nævnte tekster adskiller de sig markant fra de omgivende salmer ved at have en anden karakter, et stærkt personligt præg, som gør, at man med rimelighed kan se dem som led i Davidbiografien.⁸ Ved at inddrage dem kommer fremhævelsen af Davids person og forherligelsen af hans kvaliteter til at fremstå endnu mere profileret.

Salmerullens Davidbiografi

De seks kompositioner, som her skal analyseres, er altså placeret i de sidste kolonner af Salmerullen, kol. 21-28.⁹ De falder i tre blokke med to enheder i hver. Umiddelbart forud for den første blok, som udgøres af Sirakdigtet og Henvendelse til Zion (kol. 21-22), står SI 138. Derefter følger i alt ti salmer, hvoraf de otte indgår i den bibelske samling, dog i en anden rækkefølge, og de resterende to er SI 155, en af dem, der i forvejen var kendt fra Peshitta, samt en hidtil ukendt, Hymne til Skaberen. Herefter følger den næste blok, Davids Sidste Ord og Davids Kompositioner (kol. 27), så endnu to salmer, kendt fra den gammeltestamentlige samling, før den sidste blok, SI 151 A og B, som udgør afslutningen på hele salmerullen.

Rækkefølgen af de enkelte enheder¹⁰ i Salmerullens kol. 21-28 er altså, som følger (med markering af Davidbiografiens seks enheder i kursiv):

SI 138

Sirakdigtet

Henvendelse til Zion

SI 93

SI 141

SI 133

SI 144

SI 155

SI 142

SI 143

SI 149

SI 150

Hymne til Skaberen

Davids Sidste Ord

Davids Kompositioner

SI 140

SI 134

SI 151 A

SI 151 B

Godt halvdelen af de salmer, som omgiver de tre blokke, er individuelle bønssalmer eller takkesalmer (SI 138, SI 141, SI 155, SI 142, SI 143, SI 140). De har alle den for disse salmer typiske jeg-du form: et ”jeg”, der i kraft af salme-

overskriften *ldwjd* ("af David"), som en del af dem bærer, identificeres med David, henvender sig i bøn, klage eller tak til et du, der er Jahve. Desuden figurerer der nogle hymner (Sl 93, Sl 144, Sl 149, Sl 150, Hymne til Skaberen), der er domineret af lovprisningen af Jahve og hans skaberværk, samt et par valfarts-sange (Sl 133 og Sl 134), der lovpriser den velsignelse, der udgår fra Zion.

Hvad form og indhold angår, adskiller de tre blokke sig fra de omkringstående salmer. Samtidig er der mellem de to enheder i hver blok nogle klare indbyrdes forbindelseslinjer: den første blok, der omfatter Sirakdigtet og Henvendelse til Zion, tematiserer Davids kærlighed; Davids Sidste Ord og Davids Kompositioner, der udgør den anden blok, indeholder Davids afskedsord og hans litterære eftermæle, og Sl 151A og B, den sidste blok, er Davids tilbageblik på sin ungdom.

I det følgende gives der en oversættelse af de tre blokke, efterfulgt af en kommentar til hver af dem.¹¹

Første blok: Davids kærlighed

Sirakdigtet (kol. 21,11-18)¹²

Da jeg var ung, førend jeg flakkede rundt, da søgte jeg hende.

Hun kom til mig i sin skønhed, og jeg udforskede hende til bunds.

Som blomsten falder, når druerne modnes til glæde for hjertet, sådan trådte min fod på den rette vej, for siden min ungdom har jeg kendt hende.

Næppe havde jeg vendt mit øre (til hende), før jeg fandt forførelse¹³ i overvældende grad.

Og hun blev amme for mig, til min læremester giver jeg min manddomskraft.

Jeg agtede at muntre mig (med hende), jeg var ivrig efter fornøjelse, og jeg ville ikke vende mig bort.

Jeg blev optændt af begær efter hende, og jeg ville ikke vende mit ansigt bort.

Jeg opvækkede mit begær efter hende, og på hendes højder kunne jeg ikke falde til ro.

[Jeg] åbnede min hånd [...] og jeg bemærkede hendes nøgenhed.

Jeg rensede min hånd [...]¹⁴

Henvendelse til Zion (kol. 22,1-15)

Jeg husker dig for din velsignelse, Zion, af hele min styrke elsker jeg dig.

Velsignet være dit minde i evighed.

Dit håb er stort, Zion, fred og forventning om din frelse skal komme.

Slægt efter slægt skal bo i dig, de frommes slægter er dit smykke,

de, der længes efter din frelses dag og glæder sig over din store herlighed.

De skal die af dit dejlige bryst og stolpre omkring på dine prægtige torve.

Du skal huske dine profeters trofaste gerninger og smykke dig

med dine frommes handlinger.

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 16

Skriftbrug, autoritet og pseudepigrafi, red. Bodil Ejrnæs og Lone Fatum

ISBN 978-87-635-3637-0 (print) 978-87-635-4442-9 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2010 (ebook 2016)

www.mtp.dk

Rens volden ud af din midte, løgn og uret skal udryddes fra dig.
 Dine sønner skal juble i din midte, dine kære skal slutte sig til dig.
 Hvor de har håbet på din frelse, dine retsindige har sørget over dig.
 Dit håb skal ikke slukkes, Zion, og din forventning ikke glemmes.
 Hvem er nogensinde gået til grunde som retfærdig, hvem er nogensinde
 blevet reddet i sin uret?
 Mennesket prøves efter sin færd, manden gengældes efter sine gerninger.
 Rundt omkring dig er dine fjender udryddet, Zion, og alle, der hader dig,
 er spredt.

Din lovsang, Zion, er en behagelig duft, der stiger op over hele jorden.
 Mange gange husker jeg dig for din velsignelse, af hele mit hjerte
 priser jeg dig.
 Måtte du opnå evig retfærdighed, måtte du modtage de ansetes velsignelser.
 Tag imod et syn, der er talt til dig, og profeters drømme, der er søgt ud til dig.
 Vær høj og bred, Zion, lovsyng den Højeste, som udfrier dig.
 Min sjæl skal glæde sig over din herlighed.

Kommentar

Begge digtene har en såkaldt akrostisk opbygning med det hebraiske alfabet som et strukturerende element, og derved adskiller de sig fra de salmer, der omkranser dem, Sl 138 og Sl 93. Alene dette lægger op til at læse dem som en enhed, og med rette har de fået betegnelsen 'tvillingesalmer' (Dahmen 2003:300). Ligeledes bemærker man, når man læser de to digte i deres litterære sammenhæng, at ingen af dem har noget særligt fokus på Gud. I Sirakdigtet, i hvert fald i den del, der er bevaret i Salmerullen, nævnes Gud ikke, og i Henvendelse til Zion er der kun en enkelt reference til Gud med opfordringen i digtets slutning til lovprisning af "den Højeste". Her indtager den guddommelige part ikke den fremtrædende plads, som ellers er karakteristisk for salmedigtningen, hverken som den, salmisten henvender sig til, eller som den, salmisten i lovprisende vendinger beskriver. I begge digte er der ganske vist to parter involveret, et "jeg" og en anden; men hvor det i salmerne normalt er Gud, der er salmistens modpol, forholder det sig anderledes i disse to digte. I Sirakdigtet er det en anonym kvindeskikkelse, som David i sin ungdom havde et lidenskabeligt forhold til, og i Zionsdigtet er det Zion, som han henvender sig til i skikkelse af en kvinde; han udtrykker sin store kærlighed til hende og lovpriser og berømmer hende. Med andre ord: begge digte involverer to parter, som *ikke* er salmisten og Jahve, men derimod salmisten og en kvinde/Zion. Også på dette punkt skiller digtene sig markant ud fra deres omgivelser. Både den forudgående Sl 138 og den efterfølgende Sl 93 har stærkt fokus på Jahve; ikke mindre end syv gange nævnes hans navn i Sl 138, og Sl 93 har i Salmerullens version (i modsætning til den

senere masoretiske tekst) overskriften Halleluja, dvs. ”Pris Jahve”, som yderligere er med til at understrege salmens tema, der anslås straks fra begyndelsen: ”Jahve er konge!”

Den selvbiografiske karakter kommer stærkest til udtryk i Sirakdigtet. Det første ord i digtet, som er uden nogen form for overskrift eller introduktion, er et pronomen i 1. person (*'nj*), altså et fremhævet ”jeg”, som gennem hele digtet forbliver anonymt. I Siraks Bog, hvor digtet også forekommer,¹⁵ identificeres jeg’et utvetydigt med Sirak, mens det i Salmerullens kontekst ligeså utvetydigt vil identificeres med David, som senest har været nævnt som overskrift til den foregående salme i formlen *ldwjd* (”af David”), og hvis person kommer til at indtage en fremtrædende plads i de følgende kolonner af Salmerullen.

Digtet er formuleret som en beretning om fortiden. David ser tilbage på sin ungdom og fortæller om et kærlighedsforhold til en anonym ung kvinde, omtalt i 3. person femininum. Der er intet i digtet, der røber, hvem denne kvinde er, og her kan læseren ikke hente nogen hjælp i det foregående. Kun David og den unge kvinde er i fokus. I et stærkt erotisk sprog, der giver mindelser om Højsangens kærlighedsdigte, udmaler han det begær til hende, som han var optændt af, og de oplevelser, han havde med hende.

Heller ikke det andet digt har nogen overskrift. I lighed med Sirakdigtet introduceres jeg’et straks i digtets begyndelse; det første ord er et verbum i 1. person singularis: ”Jeg husker dig (*'zkjrk*)”. Også her er jeg’et anonymt, men læst i umiddelbart i forlængelse af det foregående digt identificeres det med Sirakdigtets ”jeg”, altså med David. Derimod er den kvindelige part, som David henvender sig til gennem hele digtet i 2. person femininum, ikke anonym; hun identificeres straks fra begyndelsen som Zion. Med det følgende udsagn, ”af hele min styrke elsker jeg dig”, anslås samme tema som i det første digt: Davids kærlighed. Hvor det i Sirakdigtet var et tilbageblik på hans ungdoms kærlighed til og begær efter en ung kvinde, er det i Zionsdigtet den modne mands kærlighed til Zion, skildret som en modne kvinde, hustru og mor, som han lovpriser og berømmer i en mere ærbar og høvisk tone sammenlignet med det sanselige og erotiske sprog i Sirakdigtet.

I Henvendelse til Zion er der åbenlyst to planer, et billedplan: Zion som kvinde, og et realplan: Zion som by, og det er karakteristisk for digtet, at der bestandigt skiftes fra det ene plan til det andet. Snart er det den elskede og lovpriste kvinde, der toner frem for læserens øjne, snart er det byen med indbyggere, gader og torve, tempel og kult.

Sammenstillingen af de to ’tvillingedigte’ åbner for nogle perspektiver. Læser man Zionsdigtet i umiddelbar forlængelse af Sirakdigtet, bliver kærligheds-

aspektet mere fremtrædende, og man får et klarere blik for billedplanet, hvor David udtrykker sit forhold til en elsket kvinde. Således rummer de to digte tilsammen, billedligt, Davids beretning om sit nære forhold til to kvinder i hans liv, den ene fra ungdomstiden, den anden fra hans (nuværende) modne alder.

Men i sammenstillingen influerer også Zionsdigtet på læsningen af det første digt. Læser man nemlig Sirakdigtet i lyset af Zionsdigtet med dets vekslen mellem billedplan og realplan, kvinde og tempelby, åbnes øjnene for, at også den kvinde, som David beretter om i Sirakdigtet, har metaforisk betydning. Læseren må selv slutte sig til, hvad hun er billede på. Nøglen til at åbne for billedets betydning udleveres hverken i digtet selv eller i dets nærmeste omgivelser, sådan som det er tilfældet i Zionsdigtet; den må hentes uden for den snævre kontekst. Og hvad er da mere nærliggende for den læser, der er fortrolig med bibelsk tradition, end at tolke den unge kvinde som visdommen og Davids kærlighed til hende som hans søgen efter visdom? I Det Gamle Testamente anvendes kvindemetaforen nemlig ikke kun som billede på Zion, men også på visdommen. Ligesom Zionsdigtet henter sit metaforiske sprog fra Det Gamle Testaments profetlitteratur (fx Es 54; 60; 62, jf. Klages.), således ligger det lige for at antage, at Sirakdigtet knytter an ved den brug af kvindemetaforen, som er udbredt både i den gammeltestamentlige og i den apokryfe visdomslitteratur: kvinden som billede på visdommen (fx Ordsp 8-9; Visd 8; Sir 24, jf. Sl 154 i Salmenrullens kol. 18). Således kommer 'tvillingedigtene', læst som en helhed, til at handle om Davids forhold til visdom og tempelkult. David fremtræder som vismand og som den, der er engageret i kulten – træk ved Davidfiguren, som vi genfinder i den næste af de tre blokke.

Anden blok: Davids afskedsord og litterære eftermæle

Davids Sidste Ord (kol. [26,?]-27,1)¹⁶

[Dette er Davids sidste ord:

Således siger David, Isajs søn,
 således siger manden, som den Højeste har ladet fremstå,
 Jakobs Guds salvede,
 Israels højt besungne.
 I mig taler Jahves ånd,
 hans ord er på min tunge.
 Israels Gud har talt,
 til mig sagde Israels klippe:
 Den, der hersker retfærdigt over mennesker,
 den, der hersker i gudsfrygt,
 er som daggryet,

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 16

Skriftbrug, autoritet og pseudepigrafi, red. Bodil Ejrnæs og Lone Fatum

ISBN 978-87-635-3637-0 (print) 978-87-635-4442-9 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2010 (ebook 2016)

www.mtp.dk

når solen står op en skyfri morgen,
som græsset, der spirer op af jorden efter regnen.

Ja, sådan har mit hus det med Gud.
Han har oprettet en evig pagt med mig,
nøje fastlagt og bevaret.
Ja, alt, hvad der tjener mig til frelse,
alt, hvad jeg ønsker,
lader han vokse frem.
Men de onde er alle som tjørne,
der kastes bort;
man tager dem ikke med hånden,
man rører dem kun
bevæbnet med økse] og spydstage.¹⁷
Så brændes de op i ilden.

Davids Kompositioner (kol. 27,2-11)

David, Isajs søn, var vis, et lys som solens lys, skriftlærd, indsigtfuld og fuldkommen i hele sin færd for Gud og mennesker. Og Jahve gav ham en forstandig og lysende ånd, så han skrev lovsange: 3600; sange til at synge foran alteret over det daglige brændoffer alle årets dage: 364; til offergaven på sabbatterne: 52 sange; til offergaven på nymånedagene, til alle dagene med festforsamling og til forsoningsdagen: 30 sange; disse sange, som han fremsagde, var i alt 446; og sange til at fremføre over de besatte: 4. Alt i alt 4050. Alt dette fremsagde han i profeti, som han fik skænket for den Højestes ansigt.

Kommentar

Forudsat at Davids Sidste Ord har været bragt i deres helhed (med hovedparten rekonstrueret i sidste del af kol. 26) i en form, der ligger tæt op ad den, vi kender fra 2 Sam 23,1-7, er der ligesom i den første blok også her en række træk, der dels adskiller de to kompositioner fra de salmer, der omgiver dem, dels forbinder dem indbyrdes. De skiller sig ud fra deres omgivelser, ved at ingen af dem – modsat den foregående og efterfølgende tekst, Hymne til Skaberen og Sl 140 – er egentlige salmer, men begge kredser de om Davids eftermæle. Den første tekst har karakter af Davids testamente; den introduceres eksplicit som hans afskedsord (”Dette er Davids sidste ord”), hvorefter han selv får ordet og fremhæver sin unikke status som den, Jahve har øvet velgerninger mod. I ham taler Jahves ånd, og med ham har Jahve oprettet sin pagt; han er den retfærdige og gudfrygtige, som er velsignet af Jahve, i modsætning til de onde, som går til grunde. Den anden tekst fungerer som en slags kolofon til Salmerullen; den former sig som en opregning af samtlige litterære frembringelser, som David efterlader sig. Her præsenteres han som vis, skriftlærd, retfærdig, begavet af Jahve med en indsigt-

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 16

Skriftbrug, autoritet og pseudepigrافي, red. Bodil Ejrnæs og Lone Fatum

ISBN 978-87-635-3637-0 (print) 978-87-635-4442-9 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2010 (ebook 2016)

www.mtp.dk

fuld ånd og profetiske gaver, som resulterer i hans digteriske evner. Selve listen over Davids litterære frembringelser er interessant af to grunde; dels omtales David udtrykkeligt i rollen som *forfatter*:¹⁸ ”... han skrev ...”, og dels siges det overmåde store antal af digte, som David ”skrev”, at have et kultisk formål: de var beregnet til at fremføre i forbindelse med det daglige brændoffer, sabbats-offeret og offeret på nymånedagene samt særlige festdage, herunder forsoningsdagen.

Udover at de to tekster er fælles om selve temaet, Davids eftermæle, er der en række terminologiske sammenfald, der understreger forbindelsen mellem dem. Begge tekster introducerer David som ”Isajs søn”, et udtryk, der kun forekommer ganske få gange i Det Gamle Testamente (Sl 72,20; 1 Krøn 10,14; 29,26; desuden Sir 45,25). Begge tekster anvender lysmetaforen i karakteristikken af Davids kvaliteter; i Davids Sidste Ord er David, der af Gud betegnes som den retfærdige og gudfrygtige hersker, ”som daggrøet (*k’ôr boqær*), når solen (*šāmæš*) står op en skyfri morgen”, og i Davids Kompositioner præsenteres han som ”vis, et lys (*’wr*) som solens lys (*k’wr hšmš*)”. Begge tekster omtaler hans rette forhold til såvel Gud som mennesker. Ifølge Davids Sidste Ord er dette forhold præget af, at han er retfærdig over for mennesker og nærer frygt over for Gud: ”Den, der hersker retfærdigt (*šaddiq*) over mennesker (*bā’ādām*), den, der hersker i gudsfrygt (*jir’at ’^{ae}lohîm*)”. Med anvendelse af andre hebraiske ord for Gud og mennesker og uden den samme specifikation berømmer Davids Kompositioner ham som ”fuldkommen (*tmjm*) i hele sin færd for Gud og mennesker (*lpnj ’l w’nšjm*)”. Ifølge begge tekster har han fået skænket Jahves ånd: ”I mig taler Jahves ånd, hans ord er på min tunge” (Davids Sidste Ord), og ”Jahve gav ham en forstandig og lysende ånd, så han skrev lovsange ...” (Davids Kompositioner). Med andre ord: i tale såvel som i skrift er det Jahves ånd, der sætter ham i stand til at udtrykke sig; således er både hans mundtlige og hans skriftlige frembringelser sikret autoritet for eftertiden.

Tredje blok: Tilbageblik på ungdommen

Salme 151 A (kol. 28,3-12)

Halleluja. Af David, Isajs søn.

Jeg var den mindste af mine brødre, og den yngste af min fars sønner.

Og han gjorde mig til hyrde for sine får og hersker over sine kid.

Mine hænder lavede (eller spillede på) en fløjte, mine fingre en citer.

Sådan vil jeg vise Jahve ære, sagde jeg i min sjæl.

Bjergene vidner ikke om ham, og højene forkynder ikke om ham.

Træerne berømmede mine ord og fårene mine gerninger.

For hvem kan forkynde, hvem kan omtale, hvem kan fortælle

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 16

Skriftbrug, autoritet og pseudepigrafi, red. Bodil Ejrnæs og Lone Fatum

ISBN 978-87-635-3637-0 (print) 978-87-635-4442-9 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2010 (ebook 2016)

www.mtp.dk

om Herrens gerninger?
 Alt har Gud set, alt har han hørt og bemærket.

Han sendte sin profet for at salve mig, (han sendte) Samuel
 for at gøre mig stor.
 Mine brødre gik ud for at møde ham, smukke af skikkelse
 og smukke af udseende.
 Skønt de var høje af statur og havde smukt hår, udvalgte Gud Jahve ikke dem,
 men sendte bud og hentede mig fra min plads bag færene og salvede mig
 med den hellige olie.
 Han gjorde mig til fyrste for mit folk og hersker over sin pagts sønner.

Salme 151 B (kol. 28,13-14)

Begyndelsen på [Dav]ids m[a]gt, efter at Guds profet havde salvet ham.
 Dengang s[å] jeg en filister komme med hån fra [filistrenes slagrækker]
 [...] Jeg [...]

Kommentar

Den tredje blok, som afslutter hele Salmerullen, rummer som de andre blokke to selvstændige enheder, Sl 151 A og B. Som tidligere omtalt findes Sl 151 både i en syrisk og en græsk version.¹⁹ I dens hebraiske skikkelse fremtræder den som to selvstændige kompositioner, tydeligt adskilt fra hinanden ved, at Sl 151 B begynder på ny linje med det meste af den foregående linje ubeskrevet. Sl 151 A er bevaret fuldstændig intakt, og i nogle passager afviger denne version ikke så lidt fra den syriske og den græske, som begge synes at være en sammensmeltning af det, der i Salmerullen er to adskilte kompositioner (Skehan 1963:407). Af Sl 151 B er kun to linjer bevaret i den nederste beskadigede del af kolonnen. Resten må have stået i de sidste, nu forsvundne linjer af kol. 28.

Med overskriften ”Halleluja. Af David, Isajs søn” til Sl 151 A er det ”jeg” i-identificeret, som allerede optræder i det første ord af digtet, og med præsentationen af David som ”Isajs søn” trækkes en linje tilbage til den forrige blok, Davids Sidste Ord og Davids Kompositioner, der begge indledtes med denne benævnelse.

Salmen har karakter af fortælling, domineret af verbalformerne perfektum og konsekutiv imperfektum, der er karakteristiske for narrative hebraiske tekster, og den står som en selvbiografisk variant af fortællingen om Davids udvælgelse og salving i 1 Sam 16,1-13 (Sanders 1965:54-64; Sanders et al. 1997:163-169). David ser tilbage på sin tidlige ungdom og delagtiggør læseren i de skelsættende begivenheder, der udspillede sig i denne del af hans livshistorie. I kraft af tekstens selvbiografiske karakter og med de indledende ord ”Jeg var den mindste (*qtn hjjtj*) ...”, forbindes denne afsluttende blok med den første af de tre blokke,

der i Sirakdigtet blev indledt med udsagnet ”Da jeg var ung (*'nj n'r*) ...”, og som ligeledes var domineret af den narrative litteraturs verbalformer.

Indholdsmæssigt falder salmen i to dele (Sanders 1965:54). I den første del (linje 3-8) fortæller David om, hvordan hans musikalske evner kom til udfoldelse, da han som ung var hyrde hos sin far; dengang besluttede han at anvende sine evner i lovprisningens tjeneste, og hans ord og gerninger blev genstand for endog naturens berømmelse – et motiv, som ikke findes i den syriske og den græske version af salmen. Temaet for anden del af teksten (linje 8-12) er udvælgelsen og salvingen af David. Her berettes om, hvordan Jahve sendte Samuel ud for at salve David til fyrste og hersker over sit folk.

I SI 151 B fortsætter David tilsyneladende sin selvbiografiske beretning, og at dømme ud fra den overskrift, der introducerer teksten, er det hans første tid som hersker, der er temaet. Men ud over en henvisning til Goliat-episoden, der – i modsætning til den syriske og den græske version – ikke indgår i SI 151 A, er intet bevaret af teksten.

Portrættet af David

Vi kan nu sammenfatte indholdet af de tre blokke, der – som en selvbiografisk/biografisk beretning – karakteriserer Davids liv og værk. Der gives ikke en sammenhængende fremstilling af hele hans liv, men teksterne slår ned på afgørende begivenheder i hans livshistorie. Vi møder ham i hans pure ungdom, da han fattede kærlighed til visdommen, og da han besluttede at bruge sine usædvanligt rige musikalske og digteriske evner i lovprisningens tjeneste, og vi møder ham i hans høje alderdom, da han med tilfredshed og taknemlighed kan se tilbage på sit livsværk.

De tre blokke forbindes af en række temaer, der tjener til at kvalificere David som autoritet. I den første blok var det Davids forhold til visdom og Zion med dens tempel og kult, der var i fokus, fremstillet metaforisk som hans egen skildring af hans kærlighed til to kvinder i sit liv. Denne sammenkædning af David, visdom og kult genfindes i den næste blok; her fremhæves hans visdom, der knyttes sammen med de digteriske evner, som har materialiseret sig i hans forfatterskab, en omfattende samling af kultlyrik. Men i den anden blok tilføjes Davidfiguren nogle træk, der er nye i forhold til karakteristikken i den første blok: hans liv og hans værk ses i lyset af hans *guddommelige* legitimitet; han er modtager af Jahves ånd og udvalgt af Jahve som hersker, Guds salvede, og den visdom, som han besidder, er funderet i Jahve. Den tredje blok tager tråden op fra begge de to forrige blokke. Fælles med den første blok er tilbageblikket på

den tidlige ungdom, og ligesom det er tilfældet i den anden blok, fremhæves også i den tredje blok både den guddommelige udvælgelse af David som hersker og hans digteriske/musikalske kvaliteter, som han anvender til at ære og tilbede Jahve, og som er genstand for naturens berømmelse. David fremstilles som lovpriseren af Gud *par excellence*. Tilsammen tegner de tre blokke altså dette billede af David: han er vismand, optaget af kult og lovsang, åndsmodtager, den retfærdige hersker, Jahves salvede og han er forfatter til kultlyrik.

Det er indlysende, at den Davidfigur, der toner frem i Salmerullens biografisering af David, har meget tilfælles med karakteristikken af den bibelske David. At han har musikalske evner, og at han er den salvede hersker, som Jahve har indgået pagt med, er ikke noget nyt. Hans engagement i kulten på Zion er heller ikke ukendt i Det Gamle Testamente. Krønikebøgerne kan i modsætning til Samuelsbøgerne berette, at han var langt fremme med planerne om tempelbyggeri og -indretning, og han kommer således her til at fremstå som grundlægger af kulten på Zion (1 Krøn 22-29). Men det er ligeså indlysende, at der er træk og egenskaber ved ham, som han ikke besidder i Bibelens fremstilling. Det gælder frem for alt to indbyrdes relaterede roller, nemlig rollen som vismand og rollen som forfatter. Ligesom herskerrollen, som han har både i Salmerullens Davidbiografi og i Bibelen, er guddommeligt legitimeret, således også de to 'nye' roller. Han er *vis*, *fordi* Gud har indgivet ham en forstandig ånd, og han er forfatter, *fordi* denne gudgivne visdom blev omsat i hans litterære produktivitet.

Således iscenesættes David i Salmerullens (selv)biografi som en autoritetsfigur, der reelt overtrumfer den bibelske Davidfigur, og formålet med at indarbejde et så unikt portræt af ham i Salmerullen er givetvis at udnytte ham netop som autoritetsfigur, dvs. understrege, at Salmerullen er en samling digte, der er skrevet af David, vismanden, salmedigteren, lovpriseren og manden, hvem tempelkulten ligger på sinde – større autoritet kan intet værk tillægges.

David – visere end Salomo

Visdom, digteriske/litterære evner og engagement i tempel og kult – en kombination af disse tre kvaliteter vækker mindelser om en anden stor skikkelse: Salomo. I Det Gamle Testamente er det jo faktisk ham, der optræder som vismanden *par excellence*. Ham har Jahve skænket en visdom, der er så stor, at der aldrig tidligere har været eller nogensinde vil komme et menneske, der er så vis som Salomo (1 Kong 3,12); hans visdom overgår selv østens og Egyptens visdom, og hans berømmelse når vidt omkring (1 Kong 5,9-11). Denne visdom giver sig udslag i hans digteriske evner og i hans indsigt inden for botanik og

zoologi; han formulerer både ordsprog og sange i store mængder, og han har forstand på alle slags træer og dyr (1 Kong 5,12-13). I andre dele af Det Gamle Testamente kædes hans visdom sammen med litterære værker. Fire visdomsskrifter tillægges ham; det gælder Ordsprogenes Bog, Højsangen og den apokryfe Visdommens Bog, som alle angiver Salomo som ophavsmand i overskrift eller titel, samt indirekte Prædikerens Bog, hvis overskrift identificerer Prædikerens som ”Davids søn, konge i Jerusalem” (Præd 1,1).

Ligeledes fremstilles han som den, der af Jahve var udset til at bygge templet i Jerusalem (2 Sam 7,12-13), det sted, der var bestemt til at være Jahves bolig for evigt (1 Kong 8,13), og det eneste sted, hvor der måtte bringes ofre til Jahve. Udførligt berettes der om byggeriet af templet, fremstillingen af alt dets kostbare udstyr og indvielsen af det, alt sammen under Salomos kyndige ledelse (1 Kong 6-8).

Denne Salomo med alle hans fortræffeligheder overtrumfes nu af Salmerullens David. Begge besidder de en gudgiven visdom, men når Salomo fremstilles som det viseste menneske, der tænkes kan, er sammenligningsgrundlaget for hans visdom trods alt den *menneskelige* visdom. Når Davids visdom derimod beskrives, inddrages *universet*; den vise David er sammenlignelig med solens lys (Davids Kompositioner), og hans digteriske frembringelser er genstand for ikke blot menneskers beundring, men også naturens (Sl 151 A). Og når deres ’produktion’ gøres op, er facit for Salomos vedkommende i alt 4005 ordsprog og sange (1 Kong 5,12), men for Davids vedkommende i alt 4050 sange til brug i kulten (Davids Kompositioner). De to tal ligner hinanden så meget, at det næppe kan være nogen tilfældighed; David er bevidst gjort lige akkurat større end den store Salomo. Også i anden henseende overtrumfes Salomo af David, når det om David udtrykkeligt siges, at han ikke blot *frem sagde* (*db*), men egenhændigt *nedskrev* (*ktb*) sine digte, mens det om Salomo ’kun’ hedder, at han *frem sagde* (*db*) sine ordsprog og sange. Salmerullen fremstiller altså David som forfatter, mens Kongebøgerne ikke har noget at sige om Salomos skribentvirksomhed.²⁰ Hvad det kultiske engagement angår, kan Salmerullens Davidfigur ganske vist ikke udkonkurrere Bibelens Salomofigur på hans tempelbyggeri; at det var David og ikke Salomo, der byggede templet, vil Salmerullen trods alt ikke hævde. Men på et andet punkt kan David dog alligevel måle sig med Salomo: tempelbyen Zion er Davids elskede hustru (Henvendelse til Zion). Så intimt er Davids forhold til tempelbyen, at kærlighedsmetaforikken må tages i anvendelse til at beskrive det.

Sammenfatning

Et af de mest markante særpræg ved Salmerullen fra hule 11 i Qumran er den biografisering af David, som er inkorporeret, og som tjener til at synliggøre skriftets *forfatter* for dets læsere. På det punkt adskiller skriftet sig klart fra den bibelske salmebog. I kraft af denne biografi prætenderer Salmerullen at være et værk skrevet af den glørværdige David, og således forlenes skriftet med autoritet. Salmerullen kan derfor betragtes som del af den jødiske pseudepigrafe litteratur.

Salmerullens Davidbiografi iscenesætter ham som den uovertrufne autoritetsfigur og fremhæver en række kvaliteter ved ham. Nogle af dem er også den gammeltestamentlige David i besiddelse af, mens andre ikke hører med til det billede, Det Gamle Testamente tegner af ham. Særlig bemærkelsesværdigt er det, at han tildeles rollen som vismand, en rolle Bibelen ikke kender. Således er den Davidfigur, vi møder i Salmerullen, ikke blot langt mere synlig og markant end Davidfiguren i den bibelske salmebog, men som autoritetsfigur kommer han også til at stå som en konkurrent til selveste Salomo, vismanden *par excellence* i det gammeltestamentlige univers, og 'Davidskriftet', Salmerullen fra Qumran, kommer ikke alene til at udfordre den bibelske salmebog, men også 'Salomokrifterne' i Det Gamle Testamente: Ordsprogenes Bog, Prædikerens Bog og Højsangen. Salmerullen vidner om en davidisk visdomstradition ved siden af – eller som alternativ til – en salomonisk visdomstradition.²¹

Noter

¹ De nævnte pseudepigrafer findes i dansk oversættelse i Hammershaimb et al. 2001 og Plum, Christiansen, Otzen 2009.

² En undtagelse er 4 Makk 3,6-18, som er en alternativ, udbygget version af fortællingen i 2 Sam 23,13-17/1 Krøn 11,15-19. Det skal også nævnes, at der fra den antikke jødedom findes nogle ikke-bibelske salmer i græsk, syrisk eller latinsk version, der er tillagt David, og som man for så vidt kan betegne som pseudepigrafe Davidsalmer (Strugnell 1965). Men der er tale om enkelte kompositioner, der er inkorporeret i versioner af Davids Salmer (Septuaginta, Peshitta og Pseudo-Filon), ikke om et selvstændigt værk.

³ En af de grundigste behandlinger af Salmerullen er foretaget af Peter W. Flint (1997). Ifølge hans rekonstruktion har manuskriptet oprindeligt omfattet 38 kolonner og indeholdt i alt 56 kompositioner (Flint 1997:189-192).

⁴ Betegnelsen *Sirakdigtet*, som jeg her har valgt i mangel af bedre, er strengt taget lidt misvisende om den pågældende tekst i denne sammenhæng, hvor digtet står i en kontekst af salmer, der tilskrives David, og altså ikke har noget med Sirak at gøre.

⁵ Den græske og den syriske version er på visse punkter forskellig fra den hebraiske version i Salmerullen.

⁶ De fire tekster findes i dansk oversættelse i Ejrnæs et al. 2003:425-429.

⁷ Se hertil Flint 1997:189-198, særlig 192-194. Flint ser Salmerullen som en udvidet davidisk samling; således finder han ikke bare det davidiske præg i de 'selvbiografiske' digte i manuskriptets slutning, men også i rækkefølgen af salmerne og i den omstændighed, at Salmerullen (efter den gængse rekonstruktion) er begyndt med Sl 101, en Davidsalme. Han mener, at den oprindeligt har rummet 52 salmer – et antal, der afspejler solkalenderen og dermed interessen for kalenderspørgsmål – samt fire stykker, der tjener til at bekræfte Davids forfatterskab (Davids Sidste Ord, Davids Kompositioner, de selvbiografiske Sl 151 A og 151 B).

⁸ For en nærmere argumentation for at læse disse to tekster i samme perspektiv, se Ejrnæs 2005 og 2008.

⁹ De manglende dele af teksten er fyldt ud nederst i hver kolonne, jf. Flint 1997:190.

¹⁰ Opdelingen af teksten i mindre enheder er gennemført i hele manuskriptet ved hjælp af delvis eller – i enkelte tilfælde – hel blank linje.

¹¹ Oversættelsen af de seks enheder er foretaget af mig, bortset fra Davids Sidste Ord, som er fra 1992-oversættelsen. Henvendelse til Zion og Davids Kompositioner bringes her i samme oversættelse som i Ejrnæs et al. 2003:427-428.

¹² Den nederste del af kolonnen er ikke intakt. Men den omstændighed, at de første ord i kol. 22,1 er fra Sir 51,30, taler for, at den beskadigede del af kol. 21 har rummet en fortsættelse af teksten fra Sir 51,13-19.

¹³ Det hebraiske ord *lqh* er et tvetydigt udtryk, der både rummer nuancerne "forførelse", "over-talelse", således måske Ordsp 7,21, og "indsigt", "lærdom", fx Ordsp 1,5 og 9,9. Se Sanders 1967:116; Ejrnæs 2008:580.

¹⁴ I de tilfælde, hvor manuskriptet er beskadiget, er manglende eller rekonstrueret tekst markeret ved skarp parentes.

¹⁵ Der er væsentlige afvigelser mellem Salmerullens version og versionen i Siraks Bog, se Ejrnæs 2008:579-580.

¹⁶ Af teksten er kun bevaret de sidste ord i 2 Sam 23,7; v. 1-6 og første del af v. 7 er rekonstrueret efter den masoretiske tekst i den beskadigede nederste del af kol. 26.

¹⁷ Den hebraiske tekst i kol. 27,1 har *w's hjsnjt*. Måske foreligger der en fejlskrivning. Den masoretiske tekst har *w'es h'nit*.

¹⁸ Med understregningen af, at David *skrev*, er Davids Kompositioner den ældste eksplicitte bevidnelse af forestillingen om Davids *forfatter*virksomhed. I den rabbiniske litteratur omtales den i Den Babylonske Talmud (skriftligt fikseret i den tidlige middelalder): Baba Bathra fol. 14b-15a: "Hvem skrev dem [nemlig de bibelske bøger]? ... David skrev Salmernes Bog på grundlag af ti ældste[s overlevering]: Adam, den første, Melkisedek, Abraham, Moses, Heman, Jedutun, Asaf og Koras tre sønner." Se Goldschmidt 1906:976. Ifølge Sanders (1965:58) går udsagnet tilbage til 2. årh. e.Kr.

¹⁹ Der er en del afvigelser mellem Salmerullens version og Septuagintas og Peshittas versioner, se Sanders 1965:54-64. En oversættelse til dansk af Septuagintas version findes i Ejrnæs 2002:112.

²⁰ Verbet *dbr*, "tale", "fremstige", der bruges i 1 Kong 5,12, er i 1992-oversættelsen oversat ved "forfattede", en tolkning, som 1992-oversættelsen ikke står alene med. Således anfører fx W.H. Schmidt i *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament* betydningen "dichten" (Schmidt 1982:104). Andre, fx Noth (1968:83), tager dog afstand fra den udbredte opfattelse, at der i 1 Kong 5,12 skulle ligge andet og mere i *dbr* end "tale".

²¹ Den unikke rolle som vismand, som David tildeles i Salmerullen, er heller ikke antydnet i Det Nye Testamente. Derimod kan man i den rabbiniske litteratur se Davids visdom fremhævet, jf. Jouette M. Bassler, der i sin opsummering af de mange roller, David tildeles i den rabbiniske litteratur, nævner rollen som "the first Solomon" (Bassler 1986:162).

Litteratur

- Bassler, J.M. 1986, A Man for All Seasons. David in Rabbinic and New Testament Literature, *Interpretation* 40:156-169.
- Dahmen, U. 2003, *Psalm- und Psalterrezeption im Frühjudentum: Rekonstruktion, Textbestand, Struktur und Pragmatik der Psalmenrolle 11QP^s^a aus Qumran*, STDJ 49, Leiden: Brill.
- Ejrnæs, B. 2002, Brugen af Salmernes Bog i Andet Tempels tid, in: E.K. Holt & K. Nielsen, *Dansk Kommentar til Davids Salmer*, bd. I, København: Anis, 105-125.
- Ejrnæs, B. 2005, "Jeg husker dig for din velsignelse, Zion ...". Zionmotivet i en salme fra Qumran, in: M. Müller & T.L. Thompson (red.), *Historie og konstruktion*, FBE 14, København: Museum Tusulanums Forlag, 115-128.
- Ejrnæs, B. 2008, David and his two Women. An Analysis of two Poems in the Psalms Scroll from Qumran (11Q5), in: A. Voitila & J. Jokiranta (eds.), *Scripture in Transition. Essays on Septuagint, Hebrew Bible, and Dead Sea Scrolls in Honour of Raija Sollamo*, Suppl.JSJ 126, Leiden/Boston: Brill, 575-589.
- Ejrnæs, B. et al. (red.) 2003, *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne*, 2. reviderede udgave, København: Anis.
- Flint, P.W. 1997, *The Dead Sea Psalms Scrolls and the Book of Psalms*, STDJ 17, Leiden: Brill.
- Goldschmidt, L. (Hrsg.) 1906, *Der babylonische Talmud. Mit Einschluss der vollstaendigen Mišnah*. Bd. 6: Baba Qamma, Baba Meçiâ, Baba Bathra, Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Hammershaimb, E. et al. 2001, *De gammeltestamentlige Pseudepigrapher. I oversættelse med indledning og noter*, 2. udg. København: Det Danske Bibelselskab.
- Noth, M. 1968, *Könige*, BKAT 9,1, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Plum, K.F., J.L. Christiansen, B. Otzen 2009, *Tre jødiske legender. Josef og Asenat – Jobs Testamente – Abrahams Testamente. Indledninger og oversættelser*, København: Anis.
- Sanders, J.A. (ed.) 1965, *The Psalms Scroll of Qumrân Cave 11*, DJDJ 4, Oxford: Clarendon.
- Sanders, J.A. (ed.) 1967, *The Dead Sea Psalms Scroll*, Ithaca, New York: Cornell University Press.

- Sanders, J.A. et al. 1997, Non-Masoretic Psalms, in: J.H. Charlesworth (ed.), *Pseudepigraphic and Non-Masoretic Psalms and Prayers*, The Dead Sea Scrolls: Hebrew, Aramaic, and Greek Texts with English Translations 4A, Tübingen: Mohr Siebeck/Louisville: Westminster John Knox Press, 155-215.
- Schmidt, W.H. 1982, דָּבָר (II-V), in: G.J. Botterweck & H. Ringgren (Hrsg.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, Bd. 2, Stuttgart: Kohlhammer, 101-133.
- Skehan P.W. 1963, *Miscellanea Biblica*. The Apocryphal Psalm 151, *CBQ* 25:407-409.
- Strugnell, J. 1965, More Psalms of "David", *CBQ* 27:207-216.